

De l'auge de la història com a notícia

Miquel Peralta

Miquel Peralta és doctor en Periodisme i llicenciat en Història Contemporània, professor de la Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna-URL i periodista dels Serveis Informatius de TVE a Catalunya. Ha publicat el llibre *Teleinformatius. La transmissió televisiva de l'actualitat* (2005).

This article seeks reasons to explain the unusually high number of historical programs, particularly about the history of Catalonia, in the mass media. It attempts to demonstrate that there are specific periods of history which awaken additional interest on the part of the public in their historical past, in accordance with a specific political, socio-economic and cultural conjunction. This essay establishes a certain parallel between the near-unanimous public desire to know the true history of Catalonia and Spain during the so-called political Transition and the recent change of century, with a new statutory process taking place and a new left-wing coalition government. The author argues that recent programs on radio and television have been well done with enormous creative and distribution potential, and establishes a typological identification of the different historical programs on radio and television.

En els darrers anys, encara no fa una dècada, l'interès des de la societat catalana —i, consegüentment, dels mitjans de comunicació— per la història de Catalunya ha augmentat molt. Aquest tombant de segle XXI hem vist con naixien i es consolidaven noves iniciatives editorials —amb un paper destacat de la nova revista en català de divulgació històrica *Sapiens*¹ i com rebrotava una producció bibliogràfica, ja tradicionalment intensa, especialment interessada en una revisió crítica del període republicà, la dictadura i la repressió franquista. També hem vist com es multiplicaven els documentals, llargmetratges, reportatges, sèries, concursos i altres gèneres i formats audiovisuals que tenen la història o la memòria com a fil conductor.

L'extraordinari desenvolupament dels mèdia, la immensitat encara inabastable d'Internet i l'impuls de les noves tecnologies han provocat que actualment hi hagi més divulgació que fa relativament pocs anys. Mil vegades més. En paral·lel, les societats occidentals també s'han democratitzat culturalment, en una accepció àmplia del terme. Per tant, és lògic pensar que l'ànsia —per altra part ben legítima i necessària— de coneixement per part del gran públic també hagi repercutit en les ciències socials. És aquesta interessant plasmació pública de la història principalment a la televisió generalista, amb una voluntat explícita d'investigació i divulgació, l'objectiu principal de la nostra anàlisi.

El que ens proposem demostrar és que a Catalunya, coincidint amb el canvi del segle XX al segle XXI, i d'acord amb una conjuntura política, socioeconòmica i cultural concreta, hi ha un salt significatiu, almenys quantitatiu, pel que fa a la presència i protagonisme del passat —la història— i del record —la memòria— entre l'opinió pública i els mitjans de comunicació audiovisuals. No és una situació del tot *nova*. Podem trobar-ne un precedent recent en els anys de la reconstrucció institucional de Catalunya fins a les primeres eleccions al Parlament de Catalunya, el 1980. Però durant aquesta dècada dels anys setanta del segle passat, el panorama dels mitjans de comunicació audiovisuals encara era molt precari, conseqüència d'anys de monopoli i censura periodística.

Els anys de l'anomenada transició política es produí un esclat gairebé unànimement entre l'opinió pública per conèixer la història de Catalunya i de l'Estat espanyol, sense censures ni falsedats.

¹ *Sapiens*, revista de divulgació històrica, núm. 1, novembre de 2002.

Entre el 1975 i el 1980 hi hagué un allau de conferències, debats, xerrades, creació de centres d'estudis històrics..., alhora que es generà una abundant bibliografia de caràcter històric, especialment sobre Catalunya. Un dels exponents més clars d'aquesta explosió historiogràfica és el naixement, el 1977, de la revista en català d'història *L'Avenç*.² El seu propòsit era clar: "La normalització de la nostra història, que havia estat falsejada i ocultada pel franquisme, i la normalització de la llengua catalana com a instrument de difusió cultural, després d'anys de prohibicions".³ Avui, *L'Avenç* —plenament consolidada amb més de 300 números— ha ampliat el seu camp d'estudi i anàlisi a tot l'àmbit cultural, sempre "amb la voluntat de 'pensar històricament' el present".⁴

A Catalunya, el despertar entre l'opinió pública per conèixer de veres el passat propi fou la conseqüència lògica de la fi d'una llarga etapa de repressió política i cultural, i el començament d'una esperançadora etapa democràtica. La nostra hipòtesi planteja que és el mateix present històric i els seus desencadenants allò que empeny el ciutadà i els mitjans de comunicació a mirar amb més atenció el passat. És a dir, és la situació política, socioeconòmica i cultural —des d'una perspectiva molt àmplia— la que desperta l'interès general respecte al passat del país i la seva gent, els seus òrgans d'autogovern, el llegat dels partits polítics i els seus líders, les situacions de violència, els períodes de pau i prosperitat, el despertar cultural, la supervivència de la nostra llengua... En aquests períodes, la història emergeix dels seus àmbits més tradicionals i clàssics, com la docència i la recerca, per eixir amb força al carrer i entre l'opinió pública. Una advertència, però. La recerca, la voluntat i l'interès per conèixer el passat i divulgar-lo forma part intrínseca de la cultura catalana i s'assenta i es recolza en una llarga i rigorosa tradició historiogràfica. La mateixa que té —si ens cenyim a un passat recent— a Jaume Vicens Vives i sobretot a Pierre Vilar com a principals motors d'arrencada. En paraules del director del Museu d'Història de Catalunya, Jaume Sobrequés, "Vilar i Vicens han constituït durant moltes dècades el mirall en el qual s'han mirat diverses generacions d'historiadors. Com no podia ser d'altra manera, en una situació de dictadura i amb una universitat amb grans mancances —moltes, però menys de les que sovint s'ha pretès— la concepció historiogràfica de Vilar, expressió crítica d'una

² *L'Avenç*, revista d'història i cultura, núm. 1, abril de 1977.

³ <http://www.lavenc.com/page9.html>

⁴ <http://www.lavenc.com/page3.html>

ideologia d'esquerres, va contribuir a atorgar un plus al merescut prestigi del qual era mereixedora la seva obra excepcional".⁵ En aquesta línia no és estrany que es parli de Catalunya com a "terra d'historiadors" i que quan s'intenti fer una relació dels millors investigadors sigui, per nombrosa, prou difícil i mai del tot completa. Només pel que fa a la història moderna i contemporània de Catalunya destacaríem Josep Fontana, Jordi Nadal, Ernest Lluch, Eva Serra, Enric Ucelay da Cal, Borja de Riquer, Joan B. Culla, Josep Termes, Albert Balcells... En el camp de la Guerra Civil i el franquisme excel·leixen Carme Molinero, Pere Ysàs, Ricard Vinyes, Josep Maria Solé i Sabaté, entre d'altres.⁶

L'estudi i la preocupació per conèixer el passat no és, per tant, una activitat de fa quatre dies. La història és una disciplina de les ciències socials amb un pes específic significatiu dins la cultura del nostre país. Tant és així que una bona síntesi del panorama de les lletres catalanes no pot oblidar —mai més ben dit— els estudis i les investigacions científiques de caire històric. Queda clar.

Allò que ens interessa destacar és que, efectivament, hi ha períodes concrets del present que desperten un interès afegit, sobretot entre el gran públic i els mitjans de comunicació de masses, respecte a la nostra història. La de cadascú i la comuna com a poble.

INTERPRETAR EL PRESENT DES DE LA CIÈNCIA SOCIAL

Els mitjans de comunicació de masses ens fan cada dia més pròxim un món que també és més global. Aquest món globalitzat obre cada dia noves perspectives i noves problemàtiques —o no tant noves!— sobre qualsevol aspecte de la vida de les persones i dels pobles. És lògic pensar, conseqüentment, que hi hagi una majoria de ciutadans que tinguin un interès explícit per conèixer més de prop aquesta urbs mundial i també fomentin la reflexió sobre qui som, com som i on vivim. Aquest món global repercuteix en tots els àmbits de l'individu: el polític, el social, l'econòmic, el cultural, el geoestratègic, el de l'impacte i la conquesta del territori, el de les noves tecnologies, noves relacions personals, el contrast entre civilitzacions —algunes tan properes però tan llunyanes culturalment...

⁵ SOBREQUÉS i CALLICÓ, J. "Pierre Vilar, historiador de Catalunya". *Papers del Museu d'Història de Catalunya* (gener del 2004), núm. 9.

⁶ O. I. "Una tierra de historiadores". *El País*, suplement *Babelia*, 27 de novembre de 2004.

En aquest sentit pensem que en alguns casos la història pot ajudar, a tothom qui ho vulgui i hi estigui predisposat, a comprendre millor què passa en aquest món convuls, precipitat i massa sovint injust. Més enllà de la informació i l'anàlisi periodística, la història afegeix un plus de ciència al present per fer-lo més comprensible als ulls d'un contemporani. Josep Fontana, avui professor emèrit de la Universitat Pompeu Fabra, ha escrit:

Em sembla que som molts els que considerem necessari de recuperar el sentit de la globalitat —la consideració de la història com a ciència que té la pretensió d'ocupar-se de tot el que és humà en el conjunt i d'explicar el funcionament de la societat— i que volem continuar orientant el nostre treball d'acord amb una voluntat que transcendeixi la ciència, com és la d'explicar el món real i ensenyar a d'altres a veure'l amb ulls crítics, per ajudar a transformar-lo. Que transcendeixi la ciència no significa, però, que deixi d'ésser científica. Per dir-ho com em va ensenyar fa molts anys Pierre Vilar: "No és una ciència freda el que volem; però és una ciència".⁷

La història, com a ciència social, basada en una metodologia científica i fonamentada a partir d'una realitat concreta i complexa com és el passat, pot ajudar a entendre la pròpia contemporaneïtat. En el ben entès que difícilment la història pot considerar-se una ciència exacta, a l'estil de les matemàtiques.

INICIATIVES EDITORIALS I EMPRESARIALS

Posem diversos exemples per veure com una part significativa de l'opinió pública busca en la història algunes claus que l'ajudin a entendre algunes situacions conflictives o, simplement, contemporànies. El conflicte àrabo-israelià. Un dels llibres més venuts durant l'any 2005 a Catalunya en l'apartat de no ficció en català ha estat *Israel, el somni i la tragèdia*, de l'historiador Joan B. Culla i Clarà. L'estiu del 2005 feia més de 32 setmanes seguides que era entre els deu més venuts.⁸ Es tracta d'un llibre ben escrit, dens i erudit, sobre un aspecte de gran interès entre l'opinió pública catalana i espanyola, i punt d'informació pràcticament diària per tots els

⁷ FONTANA, Josep. *La història després de la fi de la història*. Vic: Eumo, 1992, p. 98.

⁸ "Los libros más vendidos". *La Vanguardia*, suplement *Culturas* (3 d'agost de 2005), núm. 163, p. 23.

mitjans de comunicació, audiovisuals i no audiovisuals. Més enllà de les diverses opinions legítimes de cadascú, el passat més recent d'Israel i les seves conflictives relacions amb Palestina són analitzades des d'una perspectiva històrica i rigorosa, en un intent d'acostar el lector a un autèntic trencaclosques entre dos pobles que, malgrat la violència, haurien d'estar condemnats a entendre's. Més enllà de tot el material periodístic que genera el Pròxim Orient —la notícia diària, el reportatge periodístic en profunditat, l'entrevista en exclusiva, el documental cinematogràfic o televisiu—, una part significativa de l'opinió pública ha buscat —i segurament ha trobat— en la feina d'un historiador algunes respostes.

Un altre exemple, prou distint. L'èxit de la revista de divulgació històrica *Sapiens*. El número 1 aparegué el novembre del 2002 i l'estiu del 2005 havia superat els trenta números, amb unes vendes de vint-i-cinc mil exemplars mensuals de mitjana. Els responsables de la revista calculen que hi ha unes cent mil persones que llegeixen mensualment els articles i els reportatges de la revista. Diu Jordi Creus, el seu director:

[...] nosaltres, en el moment de fer la revista, teníem el convenciment que la història no és avorrida —tret que t'hagis d'aprendre la llista dels reis gods—, sinó que és una aventura apassionant. I així és com hem volgut fer *Sapiens*, com una aventura apassionant. Explicant aquesta història amb un llenguatge modern, fruit de la unió entre periodistes i historiadors, sense escatimar cap recurs en les il·lustracions i en el disseny, amb una informació degudament fragmentada, amb segons nivells de lectura i sense donar res per sabut. Amb la col·laboració de periodistes i historiadors aconseguim un llenguatge fresc i amè, però amb tot el rigor necessari.

L'entrada al mercat editorial de *Sapiens* no sembla haver repercutit negativament en altres iniciatives editorials "similars", com la ja comentada revista de cultura i història *L'Avenç*, o en *Historia y Vida*, una altra publicació mensual de caràcter eminentment històric. Això vol dir que, amb la deguda cautela que cal tenir sempre en l'àmbit empresarial, s'ha sabut trobar un espai propi que ha generat unes bones expectatives entre una part de la població que ha acceptat de bon grat una revista amb una voluntat explícita de divulgació històrica, feta amb rigor. I tot això s'ha fet sense perjudicar altres sectors socials, interessats i vinculats en propostes distintes, segurament més estrictament acadèmiques. En una bona conjunció de la divulgació i de la ciència històrica hi ha segurament una de les claus de l'èxit d'aquestes noves iniciatives.

I encara una darrera mostra, igualment força representativa. La majoria de les sèries i els documentals històrics a la televisió han gaudit d'uns alts índexs d'audiència i d'una notable i positiva repercussió social. Només un tast. Una de les sèries amb més bona acollida per part de l'audiència fou *Històries de Catalunya*, una sèrie documental, emesa per TV3, que feia un retrat de la vida quotidiana al llarg de la història a partir de les experiències de diversos personatges i amb “un presentador que s'enduu l'espectador en un viatge pel temps. I a través d'escenificacions amb actors, d'imatges històriques i d'imatges actuals, explica el tema central del capítol mitjançant unes quantes aventures de gent que va viure en els diversos moments històrics”.⁹ La primera etapa d'*Històries de Catalunya*, emesa entre l'abril i el juliol del 2003, va tenir una mitjana de 630 mil telespectadors. Els seus responsables destaquen igualment que va tenir una notable repercussió en l'àmbit docent, ja que els programes foren utilitzats en l'ensenyament mitjà i fins i tot en l'universitari.

L'interès que va despertar i la repercussió que va tenir entre els ciutadans varen fer que alguns documentals sortissin de l'òrbita televisiva, esdevinguessin un producte audiovisual independent i fossin comercialitzats, talment com un llargmetratge convencional en format DVD. Així va succeir amb els documentals de Televisió de Catalunya *Els nens perduts del franquisme* (I i II), *El comboi dels 927*, *Operació Nikolai*, *Els últims morts de Franco*, *L'or de Moscou*, *El Born*, *un vincle amb el passat*, *Cuba, sempre fidelíssima* i *Les fosses del silenci* (I i II). Entre maig i juliol del 2004, *El Periódico de Catalunya* va oferir als seus lectors aquests deu documentals aplegats en una col·lecció anomenada “Els documentals de TV3. La nostra memòria”.¹⁰ En alguns casos, iniciatives televisives o radiofòniques s'han reconvertit en format editorial i han aparegut els llibres corresponents a les sèries o reportatges audiovisuals. Valguin tres exemples distints: *Els nens perduts del franquisme*, de Ricard Vinyes, Montse Armengou i Ricard Belis; *Les barcelones de Porcioles*, de Dolors Genovès i Ramon Millà, i *Guerres dels catalans*, d'Enric Calpena i Oriol Junqueras.

La història —diu l'historiador Josep Termes— ha d'analitzar el conjunt. Hi ha d'haver la investigació, l'erudició i l'anàlisi dels arxius. Però a la

⁹ <http://www.tvcatalunya.com/ptvcatalunya/tvcProgramaSeccio.jsp?idint=171308694&...>

¹⁰ <http://www.elperiodico.com/info/marketing/promocions/memoria/default.asp>.

història també li cal la divulgació. La història no pot quedar entre dotze erudits i ha d'arribar al coneixement general de com més gent millor.¹¹

QUATRE RAONS PER CONÈIXER MILLOR EL NOSTRE PASSAT

Si els anys de la transició política espanyola hi havia un interès social per conèixer un passat que durant dècades s'havia negat i tergiversat; coincidint cronològicament amb el canvi de mil·lenni, la història sembla haver entrat de ple als mitjans de comunicació audiovisuals, especialment a la ràdio i la televisió. No pas abusadorament, no pas per primera vegada, però sí d'una forma sistemàtica i significativa.

Durant els darrers sis o vuit anys -diu Enric Calpena, director de diversos programes de divulgació històrica a la ràdio i la televisió- l'interès per la història i, més concretament, per la història de Catalunya ha augmentat entre l'opinió pública catalana. Això s'ha traduït en una multiplicació de programes, reportatges i documentals de caràcter històric, tant a la ràdio com a la televisió. En la majoria dels casos hi ha hagut una bona acceptació per part de l'audiència, símptoma clar d'una voluntat o si més no d'una curiositat per conèixer millor el nostre passat per part del gran públic”.

210

Algunes de les respostes a aquest auge historiogràfic les podem trobar en el “passat més recent”. A Catalunya, l'arribada del segle XXI ha coincidit amb la fi de la llarga etapa democràtica de Jordi Pujol com a president de la Generalitat i el relleu de Pasqual Maragall, com a president d'un govern de coalició entre els tres partits d'esqueres, PSC, ERC i ICV. El naixement del tripartit, a partir de l'hivern del 2003, va portar un nou lideratge i consegüentment noves maneres de governar, amb uns objectius diferents dels anteriors.

Primera raó: voluntat de govern

El programa d'aquest nou govern de coalició quedà establert i degudament signat per les tres parts implicades en l'anome-

¹¹ “La història com a notícia. Entre la nosa i la restitució”. Taula rodona organitzada per Francesc Marc Álvaro, periodista i professor de la Universitat Ramon Llull, en el marc de les Jornades Blanquerna 2005. Hi participaren els historiadors Josep Termes i Santi Vila; Jordi Creus, director de la revista *Sapiens*, i Enric Calpena, periodista i professor de la Universitat Ramon Llull.

nat Pacte del Tinell, base programàtica del tripartit. Un dels punts aprovats fou el de mantenir una política activa pel que fa a la recuperació de la memòria històrica i una revisió crítica de l'anomenada transició política, comentada anteriorment. L'historiador Ricard Vinyes ha escrit:

La nova majoria parlamentària que accedí al Govern l'hivern de 2003 va inscriure als acords establerts al pacte del Tinell la creació del programa del Memorial Democràtic, que posteriorment va ser adscrit a la Conselleria més Transversal, la de Relacions Institucionals i Participació. La via per una política pública memorial quedava oberta. Només oberta.¹²

El govern català també inclogué una línia d'investigació en l'àmbit de les ciències socials —i per tant de la història— en un ambiciós Pla de Recerca i Innovació 2005-2008, que “té com a finalitat l'optimització de polítiques de recerca i desenvolupament d'innovació com a instruments eficaços per a la promoció del progrés i el desenvolupament econòmics i socials del conjunt del nostre país...”.¹³ I encara una darrera iniciativa fou la creació de la Comissió Catalunya 2014, el juny del 2005, per “recuperar i divulgar la memòria de la Guerra de Successió i de les seves conseqüències per a l'organització política i institucional de Catalunya [...] La important efemèride que ara encetem, i el fet que coincideixi amb l'inici d'un període de profundes reformes institucionals que han de comportar una millora substancial del nostre autogovern, brinden al país una ocasió per a revisar críticament el passat, superar actituds derrotistes i dibuixar un horitzó ple d'oportunitats”.¹⁴

El nou govern català mostra una voluntat explícita —i això vol dir suport polític, de gestió i administració, i també de caràcter patrimonial— de repassar la història més recent de Catalunya i el conjunt de l'Estat. En aquesta acció de govern trobaríem, conseqüentment, la primera raó d'un protagonisme més gran de la història de Catalunya entre l'opinió pública i, conseqüentment, entre els mitjans de comunicació audiovisuals, molt especialment els de caràcter públic.

¹² VINYES, Ricard. “Una memòria crítica”. *El País*, suplement *Quadern* (15 de setembre de 2005), núm. 1.131, p. 3.

¹³ www.10.gencat.net/pricatalunya/1_presentacio.htm.

¹⁴ Decret 115/2005, de 14 de juny, de creació de la Comissió Catalunya 2014, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (17 de juny de 2005), núm. 4.408.

Segona raó: procés estatutari

La segona raó també cal buscar-la en el present. Amb el canvi de govern també es va iniciar a Catalunya un procés estatutari que ha de dur a l'aprovació d'un nou Estatut d'Autonomia de Catalunya, que hauria de substituir el redactat a Sau, el 1979. El procés de redacció del nou text legislatiu ha suposat gairebé dos anys de consultes, debats i polèmiques parlamentàries, però finalment, amb el suport imprescindible de Convergència i Unió, s'ha aconseguit aprovar una proposta d'Estatut amb gairebé el 90 per cent dels vots del Parlament de Catalunya.

El procés de discussió en l'àmbit català ha estat feixuc i sovint incert i, malgrat diverses campanyes divulgatives, no ha aconseguit despertar un interès massa gran per part de l'opinió pública.¹⁵ Amb tot i això, els mitjans de comunicació han multiplicat les informacions i les anàlisis sobre les efemèrides i els reculls històrics relatius a la història de Catalunya, i molt particularment altres textos legislatius del país al llarg de la història. En paral·lel han sorgit nous llibres, estudis, assaigs i debats sobre la identitat de Catalunya i el seu encaix polític i administratiu en el conjunt de l'Estat. La gestació del nou Estatut ha multiplicat, per tant, els treballs i els estudis, sobretot de tipus divulgatiu, sobre el segle XX a Catalunya. Al marge de les enquestes, del debat i la crispació política, del pas pel Congrés dels Diputats a Madrid, i de l'interès real dels ciutadans, és innegable que el procés estatutari ha fet que la història, directament i indirecta, torni a sortir al carrer de bracet dels mitjans de comunicació i de la producció editorial. El mateix govern de la Generalitat fomenta aquesta presència. Un exemple, la tardor del 2004, el Departament de Presidència de la Generalitat publicà el llibre *Textos per la llibertat de Catalunya*, que recopila, entre altres documents, els projectes d'estatuts de 1919 (Mancomunitat de Catalunya); 1931 (Núria); 1932 i 1979.¹⁶

¹⁵ Un fragment de la notícia diu: "Els ciutadans consideren que l'atur i la precarietat laboral, així com la immigració i l'accés a l'habitatge són els tres problemes principals de Catalunya, mentre que l'aprovació del nou Estatut se situa a l'onzena posició". Redacció, "El PSC lidera el baròmetre del govern però té CiU més a prop", *Avui*, 29 de juny de 2005, p. 15.

¹⁶ D. A. *Textos per la llibertat de Catalunya*. Generalitat de Catalunya, 2004.

Tercera raó: l'efemèride

Una altra raó ve donada per una “moda” que practiquen diverses institucions i administracions, tant públiques com privades: la celebració de les efemèrides i commemoracions. Des del “Quinto Centenario del Descubrimiento de América” fins a l'Any del Quixot, per posar-ne només dos exemples. També a Catalunya —si bé des de perspectives molt diferents— s'han fet nombrosos actes commemoratius, que han fomentat la divulgació crítica del passat. La mateixa existència del Museu Nacional d'Història de Catalunya n'és una prova fefaent. Igual que la bona acollida de l'exposició “Les presons de Franco”, entre l'hivern del 2003 i la primavera del 2004 a Barcelona, per posar-ne un altre exemple prou distint. Ara bé, cal distingir entre les entitats —museus, centres històrics...— dedicades a oferir una divulgació científica i les iniciatives que només cerquen el “passat” com a mer entreteniment o fins i tot com un espectacle, aprofitant les possibilitats d'un turisme cultural en auge. La reconstrucció de determinats edificis, alguns tipus de recreacions de la vida de l'època, alguns comentaris sobre la importància d'un descobriment, o dels habitants d'un territori, poden induir a error. Joan-Lluís Palos, professor d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, alerta sobre els programes o activitats basats “en una història prèviament desossada en la qual la brutícia i els mals olors han estat substituïts per un perfum d'un conte de fades”.¹⁷

213

Quarta raó: la implicació dels mitjans

Una altra causa —la quarta— per la qual la història s'ha trobat bé entre alguns mitjans de comunicació, cal buscar-la en els professionals de la comunicació i els mateixos mitjans. De la mateixa manera que en l'acció del govern català, hi ha una voluntat explícita de potenciar la divulgació històrica per part dels responsables de la programació de la televisió i la ràdio. Aquesta política ha dut a elaborar nombrosos programes històrics que combinen el rigor amb la divulgació. Una característica d'aquests programes i iniciatives és que per a la seva realització s'han aprofitat gairebé tots els formats i gèneres televisius i radiofònics, la qual cosa ha permès produir uns treballs creatius i diversos. Els progra-

¹⁷ PALOS, J. LL. “El pasado como espectáculo”. *La Vanguardia*, suplement *Culturas* (22 de desembre de 2004), p. 4.

mes històrics abracen el reportatge, el documental, les sèries, els treballs audiovisuals d'investigació, les entrevistes en profunditat..., fins i tot hi ha hagut concursos d'entreteniment i d'humor amb elements històrics com a fil conductor!

La incorporació de la història en el sector audiovisual és un fenomen força assumit a nivell internacional. Són diverses les empreses periodístiques públiques i també privades —sobretot grans productores audiovisuals— que treballen el gran format i el documental històric. Una de les darreres iniciatives de Televisió de Catalunya ha estat la creació del programa *Cronos* (Canal 33, 2005), un espai presentat per Enric Calpena, on tenen cabuda precisament aquests documentals històrics de gran factura de producció i ambició internacional. *Cronos* s'obrí amb una superproducció de la BBC sobre la vida de Gengis Khan, però també s'han programat produccions sobre els pobles bàrbars, la Inquisició espanyola o els conqueridors Francisco Pizarro i Hernán Cortés.

Però tornem a la història de Catalunya. En el programari de *Zona roja*, una sèrie de documentals breus sobre la guerra civil espanyola emesa per Televisió de Catalunya entre el 2003 i el 2005, s'explicita:

214

La divulgació de la història més recent ha estat un dels objectius de Televisió de Catalunya. El pas del temps i la necessitat de tenir testimonis directes dels fets abans de desaparèixer han impulsat la producció i la realització de nombrosos documentals. Aquest treball, a més a més, permet recuperar o descobrir imatges de gran valor.¹⁸

Hi ha, per un cantó, la voluntat de recuperar un passat proper del qual encara queden testimonis vius. Però també observem —i això és important— una fermesa de recerca i investigació històrica, és a dir, de trobar nous documents, testimonis i altres elements —cartes, fotografies, imatges inèdites, documents sonors, paisatges sovint intactes d'ençà de la guerra...— que també són útils per millorar l'anàlisi. La majoria d'aquests programes de televisió s'estructuren i s'elaboren a partir d'un guió i d'un treball periodístic fonamentat sovint en un hibridisme entre el llenguatge cinematogràfic i el periodístic, on el treball de realització de les càmeres i posterior muntatge o edició és molt significatiu. Un

¹⁸ <http://www.tvcatalunya.com/ptvcatalunya/tvcProgramaSeccio.jsp?idint=120086746&...>

enregistrament simple de papers i altres documents no és del tot un bon documental de televisió i no té aquell aspecte didàctic que hom pretén en un treball de divulgació. I tampoc és atractiu. En canvi, els documentals i reportatges històrics més interessants acostumen a treballar amb intensitat els recursos visuals i sonors. D'aquesta manera fomenten els primeríssims primers plans dels documents, a fi de facilitar-ne la lectura a través de la pantalla. Hi abunden també plans molt tancats i detallistes dels testimoni, ja que sovint les expressions del rostre i les modulacions de la paraula ho diuen tot. En alguns casos, els reportatges possibiliten que els testimonis viatgin —literalment parlant— als indrets de la memòria, al lloc dels fets, perquè revisquin i expliquin de manera directa allò que els va passar o allò que recorden que els va passar... Tots aquests recursos i d'altres estableixen, en definitiva, un guió a mode de trama. Aquesta narració serà més cinematogràfica o més periodística, segons els casos i d'acord amb el format audiovisual amb el qual hom treballi —vídeo, edició digital, cinema...—, però en els millors documentals o reportatges el periodista, el director de cinema o l'investigador intenta no perdre el rigor històric.

Un exemple el podríem trobar en la trilogia *Mathausen: el deber de recordar*, que, sobre els presoners catalans i espanyols al camp d'extermini de Mauthausen, va elaborar i emetre el programa *Línea 900*, de TVE-2, el maig del 2000. Es tracta d'una trilogia del periodista Joan Sella —*Viaje al infierno*, *El complot de la esperanza* y *El deber de recordar*— que reviu aquell infern, amb nombrosos testimonis i algunes imatges i biografies inèdites. A partir d'aquesta trilogia hom coneix la biografia de Francisco Boix, un fotògraf català que va anar a parar a Mauthausen i que va poder fotografiar aquell horror. Boix va ser l'únic espanyol que testimonià al judici de Nuremberg. El personatge de Francisco Boix i el terror de Mauthausen també han estat portats al cinema, amb el llargmetratge-documental de Llorenç Soler, *Francisco Boix, un fotógrafo en el infierno* (2000), que va emetre Canal Plus aquell mateix any.

Un altre exemple prou distint i més recent va ser la sèrie *Dies de transició* (TV3, 2004) sobre la transició política a Catalunya, des del franquisme tardà fins a la recuperació de la democràcia. A partir d'aquest treball s'aconseguí formar una base de dades amb més de 2.000 documents, a part de recuperar una notable base fílmica inèdita. "No es tracta —diuen des del mateix programa— d'una sèrie d'anàlisi històrica i política, sinó, essencialment, d'un conjunt de documentals fets des d'una perspectiva periodística". I conclou que l'objectiu és recuperar la memòria col·lectiva d'uns

anys i uns fets encara recents, però que han estat escassament explicats des de la llibertat i la perspectiva que dóna el temps.¹⁹

En altres casos els reportatges o sèries inclouen escenificacions amb actors i es barregen les imatges històriques amb imatges contemporànies. L'objectiu és, en principi, facilitar una comprensió i una interpretació millors del període o objecte d'estudi. La manca de testimonis vius, d'imatges d'arxiu i, en alguns casos, la inexistència o transformació del mateix territori o paisatge queden en part resolts amb un acurat treball de ficció, en el ben entès que ha de quedar clar, tant des d'un punt de vista del contingut informatiu com de l'expressió plàstica, que els guionistes incorporen aquests elements de ficció amb total transparència i sense ocultacions ni trucs fílmics. En aquest sentit, és interessant el documental *Sapientíssims* (TV3, 2000), de Dolors Genovès, que mostra la vida dels homes i les dones de fa gairebé 450 mil anys. "Sapientíssims és un viatge virtual de quaranta minuts al passat més llunyà. Les imatges sintètiques creades per ordinador han fet possible recrear el clima, la fauna i els escenaris on van viure aquells primers humans".²⁰

216

Una altra iniciativa de sèrie històrica molt diferent d'aquesta però que val la pena destacar, sobretot pel seu caràcter precoç, fou *Els maquis a Catalunya* (TVE-Catalunya, 1987), de Jaume Serra, sobre la lluita antifranquista al nostre país, tant bon punt acabada la guerra civil.

A la divulgació històrica de la qual parlen els programes, documentals o sèries de la televisió no li hauria atemorir ni la grandiloqüència, ni la transcendència pública ni tampoc la fugacitat i a vegades frivolidat del mateix mitjà. Podem contemplar la televisió —i la ràdio— per les seves enormes possibilitats de creació i de divulgació, i no necessàriament com una limitació en el treball historiogràfic. La cultura i el llenguatge audiovisual són enormement rics i amb un potencial de creativitat i de divulgació molt gran. No és legítim, per tant, identificar-los sempre amb determinada programació d'algunes empreses periodístiques i que identifiquem popularment com a telebarroeria o teleporqueria. Els mitjans de comunicació audiovisuals no són intrínsecament dolents, ni barroers, i cal reivindicar almenys una part de la programació, que té la voluntat d'informar, de descobrir i de fomentar la cultura en un sentit ampli.

¹⁹ <http://www.tvcatalunya.com/ptvcatalunya/tvcProgramaSeccio.jsp?idint=142787500&...>

²⁰ <http://www.tvcatalunya.com/sapientissims/sapiens.html>.

Alguns treballs historiogràfics, sobretot en el gènere del documental televisiu, van més enllà de l'àmbit estrictament divulgatiu i historiogràfic, i arriben a descobrir aspectes inèdits de la història més recent. El Departament de Reportatges Especials de Televisió de Catalunya, creat el 1992 i dirigit per Dolors Genovès, ha destacat en la realització de documentals d'investigació històrica estricta. *Operació Nikolai* (1992), sobre la mort d'Andreu Nin, líder del POUM; *L'or de Moscou* (1994), que explica el periple fins a Moscou de l'or del Banc d'Espanya, el 1936; *Sumaríssim 477* (1994), que reivindica la figura de Manuel Carrasco i Formiguera; *Cambó* (1996); *Cuba, sempre fidelíssima* (1998); fins al més recent *Joan March, els negocis de la guerra* (2003), el primer documental televisat que sobre un personatge conegut com el "banquer de Franco", a partir de l'accés a nous documents desclassificats dels arxius de Londres, Berlín, Washington i Madrid.²¹ El darrer treball d'aquesta factura ha estat *Abecedari Porcioles* (2004), en el qual trenta-quatre persones parlen i retraten la figura i la persona de qui va ser durant setze anys, entre 1957 i 1973, alcalde franquista de l'Ajuntament de Barcelona.

No totes les iniciatives que han tractat la història dins de l'àmbit audiovisual han reeixit. Durant els anys de govern del Partit Popular, la primera de TVE començà a emetre la sèrie *Memoria de España*, dirigit per l'historiador Fernando García de Cortázar. L'ambiciosa sèrie, en la qual arribaren a participar més de dos-cents professionals, tenia almenys dos handicaps greus. El primer és que es basà en un guió centralista i espanyolista de la història de la península Ibèrica, que condicionà tot el contingut des del primer capítol. García de Cortázar avisà que la sèrie suscitaria crítiques ja que ell mateix es negà a parlar amb nacionalistes catalans i bascos "perquè parteixen de la negació d'Espanya com a nació".²² Com diu l'historiador Santi Vila, "les aportacions de Cortázar no resistiran el pas del temps. Tenen un interès conjuntural, servien a una causa partidista. Ja redescobrien o descobrien espanyols en temps de prehistòria. És a dir, abans que existís Espanya ja trobaven espanyols".²³ El segon problema deriva del seu plantejament for-

²¹ MONTFERRER, Òscar. "TV3 documenta el doble joc de March a la Primera Guerra Mundial". *Avui*, 6 d'octubre de 2003, p. 59.

²² RODRÍGUEZ DE PAZ, Alicia. "Nacionalistas catalanes y vascos cargan contra la serie de García de Cortázar". *La Vanguardia*, suplement *Vivir* (15 d'octubre de 2003), p. 11.

²³ "La història, entre la nosa i la restitució", taula rodona ressenyada a la nota 11.

mal, ja que el discurs audiovisual sembla totalment supeditat al guió. És a dir, qui ho ha escrit no ha tingut en consideració el mitjà al qual anava destinat, en aquest cas la televisió. Talment com si les imatges i les recreacions amb actors es limitessin a “tapar” el text. Alguns d’aquests handicaps quedaren parcialment corregits en una segona etapa d’emissió.²⁴

UNA PROPOSTA TIPOLÒGICA, A MANERA DE CONCLUSIÓ

El caràcter polièdric i les enormes possibilitats del mitjà televisiu multipliquen les opcions programàtiques en qualsevol àmbit de treball. Encara no deu fer una dècada, els diversos programes eren fàcilment catalogables a partir de la temàtica o sobretot a partir del seu gènere: documental, reportatge, entrevista, notícia diària, reportatge ‘investigació, concurs, magazine, cinema, debat, tertúlia... Ara això és força més complicat, conseqüència del que s’anomena l’hibridisme de gèneres, un mestissatge de diverses maneres de treballar i de diverses formes d’expressar i ensenyar aquest treball. L’hibridisme en un mitjà de comunicació és conseqüència directa de les enormes possibilitats de realització audiovisual que ofereixen les noves tecnologies, una voluntat i capacitat creatives més grans, i també una progressiva competència entre els diversos mitjans.

218

Aquesta proliferació de gèneres i formats audiovisuals no repercuteix només en els programes televisius d’entreteniment o els de contingut més barroer, també pot ésser ben aprofitada per altres programes amb un interès cultural. Dos programes culturals distints però igualment interessants en emissió la temporada 2005-2006, *L’illa del tresor*, del Canal 33, i *Miradas*, de La 2 de TVE, poden ser dos exemples clars. L’hibridisme de gèneres també es posa de manifest quan la televisió tracta directament o indirecta la història. Què és exactament un documental d’investigació? I un documental breu? Quina diferència hi ha amb un reportatge d’investigació? De què consta una sèrie històrica? I una sèrie de divulgació? Volem dir que no hi ha una única tipologia dels programes històrics a la televisió, sinó que cada programa, documental, reportatge o sèrie té unes característiques pròpies que, alhora que el defineixen, també el doten de personalitat pròpia dins i fora de la grae-

²⁴ T. B. G. “Memoria de España regresa a TVE-1 más ‘dinàmica y divertida’”. *El País*, 30 de noviembre de 2004, p. 69.

lla televisiva. No ens ha d'estranyar aquesta miscel·lània, ja que és pròpia de la programació de la televisió actual, competitiva i diversa, híbrida de diversos gèneres, creativa i a vegades —ja ho hem dit— barroera. Com les societats desenvolupades mateixes.

Aquesta gran diversitat de programes aconsella una mínima identificació tipològica que ajudi l'audiència a fer certa discriminació positiva de la graella televisiva. Estarem d'acord que no tots els programes tenen les mateixes característiques, però tampoc tots tenen els mateixos objectius ni parteixen d'uns mateixos paràmetres de treball i avaluació. I això ja és més difícil d'apreciar. No hi ha una solució màgica, però és útil establir almenys quatre nivells descriptius:

- a) les iniciatives —documentals, reportatges...— de caràcter històric i historiogràfic,
- b) els programes de divulgació rigorosa de la història,
- c) els programes de memòria històrica, força testimonials, basats en els testimonis que van viure un passat recent,
- d) els programes on la història és entesa com “el pas del temps” i només és un element més i no la raó de ser principal del programa.

 219

Unes iniciatives i altres poden esdevenir òptims i dignes programes de televisió, però no tindran, des d'un punt de vista històric i cultural, el mateix valor. Als dos primers nivells de classificació pertanyen els programes, documentals, sèries i reportatges comentats fins ara, perquè, en la majoria dels casos, la seva raó d'ésser fonamental és investigar, conèixer o divulgar el passat des d'una perspectiva i mètodes rigorosos. En aquest sentit, o s'han investigat arxius i hemeroteques internacionals, o s'han entrevistat nombrosos testimonis o s'ha comptat amb l'assessorament d'experts en la matèria alguns dels quals participen en els mateixos documentals. O s'han fet les tres coses a la vegada. Com ja hem vist, alguns treballs també han permès desvetllar algunes incògnites historiogràfiques i han facilitat la descoberta de documents escrits, gràfics, sonors... Cal pensar que el fet d'enregistrar amb cura i rigor les declaracions de persones que han viscut, directament o indirecta, uns fets concrets o una etapa històrica ja permet salvaguardar uns testimonis valuosos.

La ràdio pública també ha incorporat programes de caràcter eminentment històric a les graelles d'emissió. El programa *En guàrdia* (Catalunya Ràdio, 2004, darrera temporada) ho testimonia. “El seu objectiu principal —diu Enric Calpena, el director del pro-

grama— és la divulgació històrica, a través de la conversa amb experts i les dramatitzacions. Fem una visió narrativa de la història, i no tant d'anàlisi”.

Al tercer nivell de classificació inclouríem, per exemple, sèries com *El meu avi* (TV3, 2004, darrera temporada), que mostra la vida de diversos personatges significatius de la cultura catalana en un sentit ampli, amb el testimoni de partida dels seus néts i nètes. També *Explica'ns la teva vida* (TV3, 2001), una sèrie basada en un ambiciós projecte, on, segons Televisió de Catalunya, ciutadans anònims expressen les seves “vivències quotidianes teixides de sentiments entranyables, universals”.

Al quart tram tipològic pertanyen sèries com *Temps de silenci* (TV3, 2002, darrera etapa). La sèrie narra la història d'un gran amor entre dues persones de diferent extracció social i el temps que els ha tocat viure. Està estructurada en tres trams històrics —estiu de 1935 a 1945, de 1951 a 1963 i de 1965 a 1977—. En cada tram hi ha elements propis de l'etapa històrica: el triomf del Front Popular el 1936, la Guerra Civil, la Segona Guerra Mundial, l'arribada de la immigració, el desvetllament d'una consciència laboral a les empreses, la crisi de l'empresa tèxtil...

220

També *Cuéntame* (TVE-1, 2005, darrera temporada), basada en els anys del franquisme tardà i la transició política espanyola, a través de les peripècies d'una família madrilenya. Els capítols cuiden molt els detalls de cada època —la indumentària dels personatges, l'ambientació dels habitatges, també les situacions i inquietuds personals i familiars...—, a fi i efecte que siguin fàcilment identificables per una part de l'audiència. La sèrie no va més enllà, però, pel que fa a l'anàlisi crítica, d'aquí el seu caràcter eminentment “nostàlgic”.

Un altre exemple prou distint fou *El favorit* (TV3, 2005), un concurs televisiu, amb l'assessorament d'historiadors, en el qual els telespectadors, amb els seus vots, varen decidir el personatge favorit de la història de Catalunya. O la sèrie d'humor *La memòria dels cargols* (TV3, 1999), en la qual es contaven les trifulgues de la família Cargol i el seu mas al llarg de set-cents anys.

Programacions especials

Progressivament els mitjans de comunicació audiovisuals estableixen jornades o cicles de programació especial basades en una efemèride o esdeveniment històric, que alteren la programació habitual bàsica. Les mateixes institucions i administracions

públiques, així com amplis sectors de la societat civil, han fomentat aquestes pràctiques, que han estat ben assumides pels directius i professionals dels mitjans.

Aquesta programació queda definida als ulls de l'audiència per dos factors bàsics: la temporalitat o oportunitat de l'emissió i la temàtica de la qual parla. En general, l'opinió pública valora positivament que, periòdicament i coincidint amb algun esdeveniment significatiu, hi hagi una programació específica i rigorosa sobre una qüestió històrica "actual". Més enllà de transmissions extraordinàries sobre situacions del present més immediat, a la televisió també hi ha períodes amb una programació especial de caràcter eminentment històric. Una de les més interessants fou *Franquisme: oblidar o recordar* (TV3, 2002). En aquest cas s'emeteren quatre produccions independents un cop per setmana durant quatre setmanes, més un debat final. Aquesta programació especial sobre el franquisme fou conseqüència de l'impacte social que tingueren dos capítols titulats *Els nens perduts del franquisme*, que el programa *30 minuts* (TV3, 2002) va dedicar a una part poc coneguda de la repressió franquista: l'existència de nens a les presons, alguns dels quals hi moriren i d'altres no tornaren mai més amb les seves famílies. En la justificació de *Franquisme: oblidar o recordar* llegim:

 221

Durant la transició es va optar per un pacte tàcit d'oblit de la guerra i els seus efectes. Arran de l'impacte social de la sèrie *Els nens perduts del franquisme* s'ha obert un debat social sobre la necessitat que es trenqui aquest pacte i surtin a la llum els fets silenciats durant més de mig segle.²⁵

A moltes víctimes del franquisme —argumenta Ricard Belis, un dels autors dels reportatges— documentals com els que fa Televisió de Catalunya els ajuda a recuperar la posició social que es mereixerien com a lluitadors de la democràcia i que l'estat no els hi ha reconegut mai.²⁶

Franquisme: oblidar o recordar ens permet recuperar el fil argumental d'aquest assaig. No fou una casualitat aquesta programació especial. La recuperació i revisió de l'anomenada transició política catalana i espanyola és un debat obert i molt actual a Catalunya. I la televisió, en aquest cas la Televisió de Catalunya,

²⁵ <http://www.tvcatalunya.com/franquisme/franquisme/.htm>.

²⁶ BELIS, Ricard. "L'aportació de la televisió a la recuperació de la memòria històrica". *Trípodos* [Barcelona] (2004), núm. 16, p. 108.

esdevé una eina de comunicació i de construcció —en tant que investigació— de la història. De la Història en majúscules, com a ciència social. I d'un passat recent que molts historiadors reclamen que cal revisar²⁷ i que el mateix govern català veu útil i necessari.

BIBLIOGRAFIA

- BELIS, Ricard. "L'aportació de la televisió a la recuperació de la memòria històrica". *Trípodos* (2004), núm. 16, p. 99-114.
- D. A. *Textos per la llibertat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2004.
- FONTANA, Josep. *La història després de la fi de la història*. Vic: Eumo, 1992.
- O. I. "Una tierra de historiadores". *El País*, suplement *Babelia*, 27 de novembre de 2004.
- PALOS, Joan-Lluís. "El pasado como espectáculo". *La Vanguardia*, suplement *Culturas*, 22 de desembre de 2004.
- ROVIRA, Marta; Vázquez, Félix [coords.]. *Políticas de la memoria*. Barcelona: Pòrtic, 2004.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume. "Pierre Vi-lar, historiador de Catalunya". *Papers del Museu d'Història de Catalunya* (2004), núm. 9.
- VILA, Santi. *Elogi de la memòria*. València: Edicions 3 i 4, 2005.
- VINYES, Ricard. "Una memòria crítica". *El País*, suplement *Quadern*, 15 de setembre de 2005.

²⁷ Vegeu dues perspectives distintes. ROVIRA, Marta; VÁZQUEZ, Félix [coords.]. *Políticas de la memoria*. Barcelona: Pòrtic, 2004. I també VILA, Santi. *Elogi de la memoria*. València: Edicions 3 i 4, 2005.